

TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ: 28

**TARİHÎ VE KÜLTÜREL BOYUTLARIYLA
TÜRKİYEDE
ALEVÎLER
BEKTAŞÎLER
NUSAYRÎLER**

Prof. Dr. Irene MELİKOF Prof. Dr. İlber ORTAYLI
Dr. Hakan YAVUZ Prof. Dr. Butrus Abu-MANNEH
Prof. Dr. Hamid ALGAR Prof. Dr. Mustafa ÖZ
Prof. Dr. Kais FIRRO Prof. Dr. Niyazi ÖKTEM
Karin VORHOFF Dr. İsmail ENGİN
Dr. David SHANKLAND Dr. İlyas ÜZÜM
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	71040
Tas. No:	297-62 TAR. K

ENSAR NEŞRİYAT

ENSAR NEŞRİYAT : 61
İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 28
Milletlerarası İlmî Toplantılar Dizisi: 4

Tebliğlerin,
bilim ve dil bakımından sorumluluğu
tebliğ sahiplerine aittir.

Yayına Hazırlayanlar:
Dr. İsmail KURT
Seyid Ali TÜZ

Kapak Resmi : Hz. Ali ve Devesi
Halk Sanatı (19.yy.)
Koyunoğlu Müzesi, Konya
Dizgi: Selahaddin Uslucan
Baskı: Bayrak Matbaası
İstanbul, Aralık 1999

İSBN 975-6794-05-4

ENSAR NEŞRİYAT
Süleymaniye Cd. 13 Beyazıt / İSTANBUL
Tel - Fax: (0 212) 513 43 41

ALEVÎ-BEKTAŞÎLİĞİN TARİHÎ KÖKENLERİ BEKTAŞÎ-KIZILBAŞ (ALEVÎ) BÖLÜNMESİ ve NETİCELERİ

Prof. Dr. Irène MELIKOFF
Strasbourg Üniversitesi
Öğretim Üyesi

Bektaşîliği belirtmeye çalışırsak, Bektaşîliğin her şeyden evvel bir Türk halk dini olduğunu söyleyebiliriz.

XIII. asırdan itibaren Anadolu'da gelişmeğe başladı. Sonraki asırlar boyunca bağdaştırmacı yapısında bâzı yabancı unsurlar yer alıyorsa da, Bektaşîliği Türk kökenlerinden ayırmak mümkün değildir.

Bektaşîlik, Hacı Bektaş-ı Velî'nin ismi etrafında belirginleşmiş bir öğretimdir. Hacı Bektaş ise, efsaneleşmiş büyüleyici bir kişidir. Kerâmet sahibi ve mucize yaratan bir kişi gibi görünüyor. Öyle olduğu için, onu Şîî'lerin sekizinci imamına, dolayısıyla da soyunu Peygamber'e kadar çıkarmak mümkündür. Fakat bu eklentiler asırlar boyunca meydana gelmiştir. Gerçekte ise, Hacı Bektaş'ı doğduğu ortamdan, yani Orta Asya'dan gelen ve Anadolu'ya göç eden Türkmen boylarından ayırmak imkânsızdır.

Bununla birlikte, Hacı Bektaş'ın şöhreti ilk önce aynı soydan gelen ilk Osmanlı Sultanları'nın kendisine gösterdikleri ilgiye bağlıdır.

Bektaşîlik, Anadolu'da gelişmesine rağmen, onun kökenleri daha eski zamanlara dayanıyor.

Halk geleneğine göre Hacı Bektaş, Orta Asya Velisi Ahmed Yesevî'nin müridi olmuştur. Bu ise gerçeğe aykırıdır. Çünkü Ahmed Yesevî'yi, Hacı Bektaş'tan bir asır evvel, yani XII. yüzyılda, Yesi'de, şimdiki adıyla Türkistan'da –Kazakistan'da– yaşamış ve oradaki Türkmen boylarına İslâm dinini öğretmiş bir kişi olarak biliyoruz.

Ahmed Yesevî, Buhara gibi İslâm kültürünü yaygınlaştıran meşhur bir kültür merkezinde okumuş, Hanefî uleması olan Şeyh Yusuf Hemedanî'nin müridi olmuştur. Fakat buna rağmen, yurttaşları olan göçmen Türkmenler arasında yaşamayı tercih etmiş ve onlara İslâm'ı yaymıştır.

Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş arasında tarihsel bağlar olmasına rağmen, yine de Hacı Bektaş'ın, Anadolu'da Ahmed Yesevî'nin Orta Asya'daki rolünü devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

Gerçekten de Hacı Bektaş, Anadolu'ya göç eden Türkmen boylarına İslâm dinini yaymaya çalışmıştır. Ahmed Yesevî gibi, bu dini, göç eden kavimlerin anlayışı ve geleneklerine uyarlamaya çalışmıştır.

O nedenle, Bektaşiliğin mânevî kökenlerini Orta Asya'ya kadar götürmek mümkündür. Ve Bektaşiliği bir dereceye kadar Ahmed Yesevî öğretisinin devamı olarak kabul edebiliriz.

Bununla birlikte, din kavramı canlı bir öge olması nedeniyle, yeni bir ortamda farklı gelişmelere ve farklı değişikliklere uğrayacaktır. Az veya çok, yerleştiği ortamın etkilerine uyacaktır.

Böylece, süreç içinde, Bektaşilik bir dînî senkretizm yani bir bağdaştırmacılık şeklini alacaktır. Bağdaştırmacılık, dışardan gelen yeni öğelere de açık olacaktır. Bir taraftan, yerleştiği yeni ortamdaki gelen inançlar ve gelenekler, diğer yandan tarihî ve toplumsal olaylara ait etkiler iz bırakacaklardır.

Bu savımıza örnek olarak, Ahî teşkilâtının veya Hurûflik gibi dışardan gelen inançların etkilerini gösterebiliriz. Aynı şekilde, özellikle Anadolu tarihinde önemli bir yeri olan Türk-Safevî çatışmalarının sonucu ortaya çıkan Kızılbaş hareketini de örnek gösterebiliriz.

Bu son olay, kesin bir sonuç ortaya çıkardı. XVI. yüzyıldan sonra, Bektaşî hareketinde bir bölünmeyi görüyoruz. Başlangıçta, Anadolu halk dini gibi görünen bu hareket ikiye bölündü: Bir taraftan Bektaşîlik, diğer yandan Kızılbaşlık.

Oldukça yakın zamanda, yani son asrın başında, Kızılbaşlık ismi yerine Alevîlik sıfatı kullanılmaya başlandı.

Bu genel bir girişten sonra, her tebliğimde belirttiğim neticeleri tekrarlamaya mecburum. Zira araştırdığım konu, hep aynı konudur. Ve gerçeği değiştirmek olanaklı değildir. Tekrarlamalar olmasına rağmen, yine de her seferinde çıkardığım sonuçlara, yeni öğeler eklemek zorundayım. Çünkü konuyu derinden inceleyince, her seferinde, o ana kadar keşfedilmeyen yeni ayrıntılar ortaya çıkıyor. Şüphesiz konunun özü değişmiyor, ancak ayrıntılar bu öze yeni zenginlikler kazandırıyor.

Hacı Bektaş, bilindiği gibi, XIII. yüzyılda, Baba İlyas'ın izinde ortaya çıkıyor. Baba İlyas, ünlü Babaî İsyanı'nın lideridir. Tarihî kaynaklar onun hakkında kesin bilgiler vermektedirler.

XIV. yüzyıl tarihçisi Elvan Çelebi ve XV. yüzyıl tarihçisi Aşıkpaşazâde, her ikisi, Hacı Bektaş'ın, Baba İlyas'ın mürîdi olduğunu yazmaktadırlar. Şeyh Eflâkî de aynı bilgileri aktarmaktadır.

Baba İlyas ve taraftarları 1230 civarında "Horasan"dan, yani Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmişlerdir.

Baba İlyas'ı inceleyen ünlü Fransız tarihçisi Claude Cahen, Baba İlyas ve taraftarlarının belki de Harezmîlerle birlikte, Moğollar'dan kaçıp Anadolu'ya geldiklerini düşünüyordu. Bu sav doğru olabilir. Bu tesbitten hareketle, onların Mâveraünnehr yöresinden, yani Ahmed Yesevî'nin yaşadığı bölgeden gelmiş olabilecekleri sonucunu çıkarabiliriz.

Öyleyse Hacı Bektaş'ı, Ahmed Yesevî'ye bağlamak yanlış olmayacaktır. O zaman da, halk gelenekleri, belirli ölçülerde haklılık payı kazanacaklardır.

Hacı Bektaş, Babaî İsyanı'na iştirak etmiştir. Kardeşi Mintaş ise bu olaylarda şehit olmuştur.

Fakat tarihî kaynaklar, Hacı Bektaş'ın bu isyanın son bölümüne ve Malya'daki savaşa kesin olarak katılmadığını göstermektedirler. Hacı Bektaş, bir müddet saklı kaldıktan sonra, Suluca Karaöyük'te, bugünkü adıyla Hacı Bektaş kasabasında ortaya çıkmış ve orada Çepni adlı bir boy arasında yaşamıştır. Bir derviş hayatını sürdürmüştür. Kendisi Çepni olmadığı için, Vilayetnâme'sinde bazı çatışmalardan bahsedilmektedir.

Sözü edilen Çepni boyu, onu kabul etmiş ve benimsemiştir. Hacı Bektaş, bir aziz gibi yaşamış ve kerâmet sahibi olduğu söylenir. Saygı ve sevgiye lâyık bir velî olmuştur. Etrafında çok taraftarı olmasına rağmen, Hacı Bektaş mürid edinmeye çalışmamıştır. Bu gerçeği Aşıkpaşazâde'nin yazdığı Tarih eserinden biliyoruz.

Hacı Bektaş, kerâmetlerini bir kadına, Kadıncık Ana'ya aktarmıştır. Kadıncık Ana, Aşıkpaşazâde'ye göre, onun evlâtlık kızıdır, *Vilayetnâme*'ye göre de mânevî karısıdır. Ama, ne olursa olsun, Kadıncık Ana bir Bâciyân-ı Rûmdur. Bâciyân-ı Rûm, o zaman ki dört toplumsal sınıftan biriydi. Ve bir kadın teşkilâtıydı. Kadıncık Ana, bu toplumsal yapının önemli bir şahsiyetiydi.

Kadıncık Ana, müridi olan Abdal denilen Musa ile birlikte ilk Bektaşî tarikâtını kurmuştur. Bu tarikâtı Hacı Bektaş'ın şahsiyetine bağlamıştır.

Abdal Musa, XIV. asırda yaşamıştır. O devir, Osmanlı Devleti'nin büyük zaferleri dönemidir. Birçok Bektaşî dervîşi, ilk Osmanlı Sultanları'nın zaferlerine katılmış, kimileri gâzi olmuşlardır. Abdal Musa, bu dervîş-gâziler arasındadır.

Osmanlılar'ın soyu, bilindiği gibi, Oğuzlar'dan gelmektedir. Kayı boyundandırılar. O sırada Anadolu'da gelişen Bâtınî dervişlerin bir çoğu aynı soydan gelmekteydiler. Örneğin Çepniler, Kayılar gibi Oğuz soyundandırılar.

İlk Sultanlar döneminde, Abdal dervişler ve Osmanlılar arasında sıkı bağlar vardı. XIV ve XV. yüzyıllarda, ilk Osmanlı Devleti yapısında dört toplumsal sınıf vardı: Gâziyân-i Rûm, Ahîyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm ve Bâciyân-ı Rûm.

Büyük zaferler döneminde, Osmanlı ordusunda derviş olan gâziler de vardı. Bu dervişler, abdal olan ünvanlarına, gâzi ünvanı eklemekten gurur duyarlardı. Böylece gâzi olan abdallar Trakya

ve Balkanlar'ın fetihlerine iştirak etmişlerdir. Bunların arasında yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Abdal Musa, Geyikli Baba, daha sonraları Gül Baba ve benzerlerini sayabiliriz.

Hacı Bektaş'ın şöhreti, Osmanlılar arasında büyük olması gerekir. Çünkü Yeniçeri ordusu kurulduğu zaman, Yeniçeriler, pîr olarak niçin Hacı Bektaş'ı seçtiler?

Oruç'a göre, Sultan Orhan'ın kardeşi Ali Paşa, meşâyih yolunu tutmuş, derviş olmuştur. Kardeşine, Yeniçeri ordusunun himâyesi için Horasanlı Hacı Bektaş'ı tavsiye etmiştir. Bu himaye ancak mânevî olabildi; çünkü Hacı Bektaş, 1271 yılı civarında vefat etmiştir. Bu, Osmanlı sultanlarının Bektaşî tarikatına olan teveccühünü kanıtlamaktadır.

Bu teveccühün sayesinde, İmparatorluğun ilk yıllarında, Bektaşî tarikatının üstün bir yeri olduğu görülmektedir. Bektaşîler'in şöhreti ve başarıları, Osmanlılar'ın desteklerinden geldi. Onlar sayesinde Bektaşîlik en önemli halk tarikatı oldu.

Tabii olarak, o zaman Şîî ve aşırı Şîî inançlar henüz Bektaşîlik öğretisine girmemişlerdi. Bu aykırı inançlar, daha sonra, Bektaşîliğin içine hurûfilik sokulduğu zaman ve özellikle, ilk Safevîler'in, örneğin Cüneyd, Haydar ve Şah İsmail propagandalarının sonucu ortaya çıktılar.

Ömer Lütfi Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri" adlı ünlü makalesinde, ilk Osmanlı Sultanları'nın, dervişleri ilk fethedilen yerlerde nasıl kullandıklarını şöyle açıklamaktadır: Bu dervişlere, feth edilen yerlerde topraklar verildi. Dervişler yerleşik olmuş, zaviye ve tekke kurmuşlardır. İslâm dinini ve Türk medeniyetini buralara yaymışlardır. Bu yüzden, Trakya'da ve Balkanlar'da Bektaşîlik tarikatı çok gelişti. Hacı Bektaş'ın ismi Rumeli'de derin izler bıraktı.

Trakya'daki en mühim Bektaşî tekkelerinden biri, Edirne civarında, Kızıl Deli Tekkesi'ydi. Şimdiki Bulgaristan'ın Deli Orman bölgesinde, Demir Baba Tekkesi, Otmen Baba, Akyazılı Baba Tekkesi vesaire.

Bu saydığımız tekkelerin ayrı bir özelliği vardır, ancak bu, günümüz konusu dışındadır.

Bektaşîliği incelemek için, nefesler çok önemli ve ciddi bir kaynaktır. Bâzı nefeslerde, Hacı Bektaş'ın ismi Rumeli'nin fethi ile bağlı görünüyor. Sizlere iki örnek sunacağım. Her ikisi de Kul Himmet'in nefesleridir. Kul Himmet, XVI. asırda yaşamış bir şairdir. Pîr Sultan'ın yakını olduğu söyleniyor. Çok tanınmış bu nefesinde Kul Himmet'ten anlamlı mısraları buluyoruz;

*"Seher vakti şah kervanı gidiyor,
Anun katarından ayırma bizi..."*

*"Urumu irşad eden Bektaşî Veli,
Anun katarından ayırma bizi..."¹*

Âyin-i Cem'de bu mısra, bâzen şöyle söylenmektedir:

"Urum'u feth etti Bektaşî Veli"

Başka bir nefesinde;

*"Hacı Bektaş tekkesine gireli,
Dervişleri gül göründü gözüme"*

Yine, Kul Himmet diyor ki:

"Hacı Bektaş vatan tutmuş Urumdan"²

Bu iki misâlde Hacı Bektaş, ya Rûm'u feth etmiş veya irşad etmiş gibi görünüyor.

Şimdiye kadar soruna genel olarak baktık.

Bektaşîlik ve Alevîlik –daha doğrusu Kızılbaşlık– aynı kökten gelen bir olgudur. İkisi, başlangıçta halk tarîkatıydılar. Fakat zamanla, bilhassa XVI. yüzyıldan itibaren bölünmeler oldu ve iki farklı topluluk oluştu. Bir yandan, yerleşik olan, tekkeye bağlı ve az çok örgütlenmiş Bektaşîler, diğer yandan, köylerde veya kırlarda oturan ve en eski zamanlardan beri dinleri bâtinî olan Kızılbaş denilen toplumlar.

Bu Kızılbaş toplumların, Osmanlı belgelerinde, doğrudan doğruya belirgin bir ismi bile yoktu. Onlara **Zındık**, **Râfîzî**, **Mülhid**

¹ İsmail Uzunlu, Antoloji, II, 349-350

² Antoloji, II, 334-335

gibi kötöleyici adlar veriliyordu. Sonra onları köken-bilim bakımından yanlış olan "Alevî" sözcüğüyle adlandırmaya başladılar.

Kızılbaş ismi Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar (1460-1488) zamanında belirmiştir. Doğu Anadolu ve Azerbaycan Türkmen aşiretlerinden gelen, Safevî taraftarlarına Kızılbaş deniliyordu. Sebebi, başlarına taktıkları kızıl külahlardan kaynaklanıyor. Bu 12 yönlü Külaha Tâc-ı Haydar derlerdi.

Kızılbaş denilen toplumlar birçok isyan hareketlerine karıştıkları için, Kızılbaş kelimesi Osmanlı belgelerinde kötöleyici bir anlam yüklenmiş, o nedenle, oldukça yeni bir geçmişte Kızılbaş yerine **Alevî sözcüğü** kullanılmaya başlandı. Hz. Ali'ye aşırı bir sevgi, hatta tapınmaya kadar giden bir sevgi gösterdikleri için, onlara "Alevî" derlerdi. İran'da ise Hz. Ali'ye tapanlara "Ali-İlâhî" denir. Alevî ise, Ali soyundan gelen, yani Seyyit olanlara denilir. Yukarıda değindiğimiz gibi, bu sözcük köken-bilim açısından yanlıştır.

Daha önce de açıkladığımız gibi, Trakya'da ve Balkan ülkelerinde, özellikle Arnavut elinde, Bektaşîliğin etkisi çok büyüktü. Hatta Sultan II. Abdülhamid döneminde Arnavut elinde, Bektaşîlik resmî din olarak önerilmiş, ancak, Sultan Abdülhamid doğal olarak ve şiddetli bir şekilde, buna karşı çıkmıştır.

Trakya ve Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde kaldığı dönem içinde Bektaşîlik, Alevîlik'ten daha üstün bir konum elde etmiştir. Kimi Jön Türkler Bektaşî oldukları için, Bektaşîler ülkenin aydınları ve ilericileri arasında yer almışlardır.

Sözü edilen ülkelerin Türkiye'den bağımsız olmalarından sonra, Alevîlik, Bektaşîlik'ten daha önemli bir konum kazandı. Günümüzde, Alevîlik öne çıkmış; Bektaşîlik arka plâna itilmiştir.

Öyle de olsa, **unutmamalıyız ki, Bektaşîlik ve Alevîlik öz olarak aynı olgudur. Onları birbirlerinden ayırmak olanaklı değildir.**